

A. van Drenth, *De zorg om het Philipsmeisje. Fabrieksmeisjes in de elektrotechnische industrie in Eindhoven (1900-1960)* (Dissertatie Leiden 1991; Zutphen: Walburg Pers, 1991, 295 blz., f39,50, ISBN 90 6011 737 9).

Nog steeds staat, symbool van het ideale fabrieksmeisje, bij de ingang van de oude Philipsfabriek het beeldje van het lampenmeisje': bescheiden, aandachtig en vrouwelijk bezig met het maken van licht. De werkelijkheid was, zoals de dissertatie van Annemieke van Drenth laat zien, veel minder romantisch. De in 1891 gestichte gloeilampenfabriek ontwikkelde zich vanaf het Interbellum tot een multinationalaal concern met duizenden werknemers, waaronder veel meisjes en jonge vrouwen. Mede als gevolg van rationalisering van de productie en structurele beheersing van de arbeidskracht moest er bij Philips hard gewerkt worden. Maar het concern voelde zich anderzijds verantwoordelijk voor het welzijn van de werknemers en die zorg strekte zich ook uit over het 'Philipsmeisje'.

In het proefschrift staat de zorg voor die meisjes centraal. Een belangrijke rol bij de vormgeving hiervan speelde het spanningsveld tussen het als 'protestants' beschouwde Philips en het overwegend katholieke Eindhoven. De katholieke geestelijkheid, toch al tegen fabrieksarbeid voor meisjes gekant omdat het de vrouwelijkheid zou aantasten en de meisjes ongeschikt maakte voor de gezinstak, zag aan het werken op de anti-katholiek geachte Philipsfabriek extra gevaren verbonden. Door het treffen van allerlei maatregelen in de sfeer van de arbeidsvoorwaarden, zoals aparte werkruimtes en schaftlokalen voor het vrouwelijk personeel, probeerde het bedrijf dit stigma kwijt te raken. Ook werden, mede door de drijvende kracht van de echtgenote van Anton Philips, Anna Philips-de Jongh, allerlei cursussen in naaien, koken, wassen en dergelijke opgezet om van de meisjes goede huisvrouwen en moeders te maken. Dit nam de katholieke bezwaren niet weg, integendeel. Juist deze vorming namen zij liever zelf ter hand, via het patronaatswerk, de Eucharistische Kruistocht voor fabrieksmeisjes en de Katholieke Jeugdvereniging.

Terwijl Philips van die katholieke zending in eigen gelederen voorde tweede wereldoorlog niet was gediend, zwichtte het concern na de oorlog voor de katholieke druk om de opvoedende zorg voor de arbeidersmeisjes aan de zuilen over te laten. Katholieke huishoudscholen en het Mater Amabiliswerk vervingen de vooroorlogse bedrijfspedagogische activiteiten. Maar Philips bleef zich wel verantwoordelijk voelen voor de ontwikkeling van de meisjes. Onder invloed van zowel de bedrijfspsychologie als de nieuwe vormingsoptiek van verlichte katholieken ging daarbij de ontplooiing van de vrouwelijke persoonlijkheid de plaats innemen van de opvoeding tot goed huismoederschap van weleer. Zo werden er bijvoorbeeld allerlei maatregelen getroffen om de meisjespsyche te beschermen tegen een al te zakelijke prestatiesfeer op de fabriek.

Als historische studie naar de zorg voor een bijzondere categorie van jeugdigen in Nederland vormt het boek een welkome aanvulling op bestaande literatuur¹. Het is mooi uitgegeven, goed leesbaar geschreven en bevat, dank zij een uitgebreid bronnenonderzoek op zowel het Philips bedrijfsarchief als op regionale archieven, een schat aan informatie. Door hier en daar citaten van geïnterviewde oudwerknemsters tussen de tekst te voegen, geeft het bovendien een indruk van de belevingswereld van de Philipsmeisjes. In combinatie met het vrijwel tegelijkertijd verschenen *100 jaar vrouwenarbeid bij Philips* van Ien van der Coelen is zo de sociale geschiedenis van de fabrieksmeisjes bij Philips tamelijk volledig in kaart gebracht.

Maar de sociologe en vrouwenstudies-onderzoekster Van Drenth heeft het bij die beschrijving niet willen laten. Zij ging op zoek naar een conceptueel kaderen introduceert hiervoor een nieuw begrip, de 'zorgende macht'. Ontdaan van het jargon bedoelt zij hier volgens mij mee, dat de deskundigen die bij Philips met de sociale zorg waren belast, een bepaalde macht bezaten.

Eenzijds hield dit in, dat zij binnen het bedrijf hun eigen ideële doelstellingen konden realiseren, soms dwars tegen die andere macht, de economische, in. Maar er zat ook een ander aspect aan. Doordat de zorgprofessionals zich bezighielden met het hoeden en begeleiden van de werknemers, hadden zij volgens Van Drenth invloed op de identiteitsontwikkeling, konden als het ware een bepaald soort individuen 'scheppen'. In overeenstemming met de dominante beeldvorming kregen de Philipsmeisjes zo, via de pedagogische activiteiten van de 'zorgende macht', voorde oorlog de boodschap aangereikt dat ze goede huismoeders moesten worden, een identiteit die na de oorlog plaatsmaakte voor het ideaal van de vrouwelijke persoonlijkheidsontplooiing.

Van Drenth's benadering is vatbaar voor kritiek. In de eerste plaats vraag ik me af of de 'zorgende macht' wel over zoveel invloed beschikte als zij suggereert. Philips werd, zo komt ook in haar boek telkens weer naar voren, in de zorg voor de fabrieksmeisjes primair gedreven door een economisch belang, de behoefte aan jong vrouwelijk productiepersoneel. De ideologische invloed van de 'zorgende macht' was daaraan ondergeschikt. Bovendien is het jammer dat Van Drenth haar originele invalshoek niet gebruikt om na te gaan, waarin de pedagogische activiteiten van het bedrijf verschilden van die van andere vormen van jeugdzorg, zoals het 'neutrale' volkshuiswerk of de katholieke Mater Amabilisscholen. De basis voorzo'n vergelijking laat zich uit de inhoud van het boek gemakkelijk aflezen: terwijl de samenleving in het algemeen 'de fabrieksmeid' negatief waardeerde, had Philips alle belang bij een positief imago. De 'zorgende macht' van Philips 'creëerde' daarom volgens mij naast de huismoeder en de vrouwelijke persoonlijkheid nog een derde ideaal: het 'lampenmeisje'. Het is jammer dat zowel het beeldje als de door mij gesuggereerde betekenis ervan in het boek ontbreken. Of en in hoeverre dit typisch bedrijfspedagogische ideaal de vormingsactiviteiten van Philips een eigen kleur gaf, blijft daarom een open vraag.

1 Zie bijvoorbeeld: F. Meijers, M. du Bois-Reymond, ed.. *Op zoek naar een moderne pedagogische norm. Beeldvorming over de jeugd in de jaren vijftig. Hel massajeugdonderzoek (1948-1952)* (Amersfoort-Leuven, 1987); M. van Essen, *Opvoeden met een dubbel doel. Twee eeuwen meisjesonderwijs in Nederland* (Amsterdam, 1990); M. Lunenberg, *Geluk door geestelijke groei. De institutionering van de jeugdzorg tussen 1919 en het midden van de jaren dertig, uitgewerkt voor Amsterdam* (Zwolle, 1988); J. Peet, *Het uur van de arbeidersjeugd. De Katholieke Arbeidersjeugd, de Vrouwelijke Katholieke Arbeidersjeugd en de emancipatie van de werkende jongeren in Nederland 1944-1969* (Baam, 1987); A. de Regt, *Arbeidersgezinnen en beschavingsarbeid. Ontwikkelingen in Nederland 1870-1940* (Meppel-Amsterdam, 1984); H. Vossen, 'Van katholiek meisjesonderwijs naar algemeen vormingswerk'. Ontstaan en ontwikkeling van de Mater Amabilis School (MAS)', *Jaarboek Katholiek Documentatiecentrum 1985* (Nijmegen, 1986)81-129.

M. van Essen

A. L. Sötemann, *Querido van 1915 tot 1990. Een uitgeverij* (Amsterdam: Querido, 1990, 248 blz., f37,90, ISBN 90 214 7236 8).

Het is jammer dat dit boek van 248 pagina's over een zo gewichtig onderwerp niets méér wil zijn dan een liefdesverklaring, een vriendelijk becommentarieerde fondscatalogus. De lezer had dit niet verwacht. Sötemann is een vooraanstaand neerlandicus; had hij van de geschiedenis van Querido niet méér kunnen maken? Er zijn in dit verhaal, zo stelt de lezer zich voor, persoonlijke, inhoudelijke en commerciële lijnen te trekken, er moeten conflicten, breekpunten en verzoenin-